

μέρει τοῦ ψαλμοῦ (στχ. 1—22) ὅτι ἐπί τι μόνον διύπτημα ὁ βίος τῶν ἀσεβῶν εἶναι εὐτυχής, ἀναζητεῖ ὅμως ἐν τῇ δευτέρῃ μέρει (στχ. 23—28) τὴν εὐτυχίαν ἐν τῇ ἐπικοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ τὸν συγγραφέα τοῦ 49ου (0'—48) ψαλμοῦ παραγορεῖ τὸ γεγονός ὅτι τέλος ὁ θάνατος ἔξισοι τοὺς πίνους, δυστυχεῖς καὶ εὐτυχεῖς. Μόνον ὁ Ἰερειῖας καὶ μετ' αὐτὸν ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἰωβ τρέπονται τὴν ἀνοιτέραν σημειωθεῖσαν ὁδόν. Ὁ προφήτης δὴλον ὅτι οὕτως βιαστικῶς ἔχων πίστιν εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ Θεοῦ ὄντοτητα καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ δὲν εὐρίσκει ἀλλαχοῦ διέξοδον νὰ συμβιβάσῃ τὴν πίστιν ταύτην πρὸς τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ πολλακίς εἰς τὰ ὄμματα τῶν ἀνθρώπων ἀναφανισμένην ἀντινομίαν ἢ πάλιν εἰς αὐτὴν τὴν πίστιν ὅτι παρὰ τὴν ἀντινομίαν, παρὰ τὰ γεγονότα, ἅτινα ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἀδυνατεῖ νὰ συμβιβάσῃ, ὑπάρχει καὶ ἐκεῖ τοῦ ἠθικοῦ καὶ δικαίου Θεοῦ ἡ ἐνέργεια. Εἰς τὴν πίστιν ταύτην παραπέμπεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ὁ ζητῶν παρ' αὐτοῦ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος προφήτης καὶ παρ' αὐτοῦ διδάσκειται προσέτι ὅτι τὸ πιέζον αὐτὸν ταῦτα πρόβλημα εἶναι τὸ μικρότερον ἐν τῇ πλήθει τῶν προβλημάτων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς.¹⁾

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ διδασκαλία αὕτη τοῦ προφήτου δὲν σημαίνει ἄλλο τι ἢ παραδοχὴν τοῦ ἀδυνατίου τῆς κατὰ πάντα κατανουήσεως ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου λογικοῦ τῆς θείας ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐνεργείας. Τοῦτο ὅμως δὲν λύει ἀλλὰ παρακίμπτει τὸ πρόβλημα τῆς θεοδικίας. "Ὅταν

1) Εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ προφήτου τεθέν ἐρώτημα (Ἰερ. 12,1) τῆς κίτηξιας τοῦ ἀσεβοῦς ὁ Θεὸς ἀπαντᾷ:

*Ἐάν ὁ δρόμος μὲ πέζους (ἀνθρώπου) σὲ κοιτάξῃ,

πῶς θὰ διαγωνισθῆς εἰς τὸν δρόμον πρὸς ταῦτα ἵππους;

*Ἐάν εἰς ἀσφαλὴ γῆν δὲν εἶσαι ἀσφαλής,

τί θὰ ζήρῃς εἰς τὰ διασπῶδη μέρη τοῦ Ἰουδαίου; (Ἰερ. 12,2)

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Θεὸς διὰ τῶν λόγων τούτων δὲν λύει τὸ πρόβλημα, ἀλλὰ παρακίμπτει τὸν προφήτην εἰς τὴν πίστιν, ἣν ἀδυνατεῖται ὁφείλει νὰ ἔχῃ, εἰς τὴν δικαίαν θείαν ἐν τῇ κόσμῳ ἐνέργειαν καὶ ἐκεῖ ἀκόμη, ὅπου ὁ Θεὸς τῶν πραγμάτων παρακαλεῖ εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν αἰνιγματικῶς. Προτρέπει δὲ αὐτόν, ἵνα χοιρῇ καὶ ἐργάσῃται ἐν τῇ κόσμῳ τούτῳ, ὅπου παρουσιάζει μεγαλύτερα τοῦ διατυπωθέντος ἐρωτήματος προβλήματα (δρόμος μὲ πέζους—δρόμος μὲ ἵππους, ἀσφαλὴς, ἀσφαλὴ γῆ—διασπῶδη μέρη) διὰ τῆς ἀσφαλτοῦς ταύτης πίστεως. (Heβλ. καὶ P. Volz: Der Prophet Jeremia, Leipzig 1928 καὶ W. Staerk: Vorsehung und Vergeltung, Berlin 1931, σ. 31).

δὲ μάλιστα ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀδυναίτου τῆς κατανοήσεως τῆς ἱστορίας ἐκλή-
φθῆ ἀπολύτως γενικευομένη ἐπὶ πάντων τῶν γεγονότων τῆς ἱστορίας,
τότε αἴρεται τελείως τὸ πρόβλημα τῆς θεοδικίας, μὴ δυνάμενον οὐδὲ
κατ' ἀρχὴν νὰ τεθῆ ἐφ' ὅσον αἴρεται ἡ μία τῶν δύο ἀναγκαίων αὐτοῦ
προϋποθέσεων, τὸ κατανοητὸν τῆς ἱστορίας. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο τοῦ
προφήτου εἶναι παρόλληλον πρὸς τὸ τῶν ἀσεβῶν μὲ τὴν διαφοράν ὅτι
συντελεῖται κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν. Ἐνῶ οὗτοι ἔφθانون εἰς τὴν
ἀρνησιν τῆς ἠθικῆς τοῦ Θεοῦ ἐννοίας ὑπὸ τὴν ἀνθρωπίνην κριτικὴν
ὑποβάλλοντες τὴν ἱστορίαν, ὁ προφήτης καταλήγει εἰς τὴν ἀρνησιν τοῦ
κατανοητοῦ τῆς ἱστορίας, στερωθὼς ἐχόμενος τῆς πίστεως εἰς τὴν ἠθικὴν
τοῦ Θεοῦ ὑπόστασιν. Τὴν αὐτὴν ἀρχὴν διατυποῖ ἔμφαντικώτερον καὶ
ὁ Ἰώβ εἰς τὸ μνημειῶδες ἐκεῖνο 38ον κεφάλαιον τοῦ ὁμωνύμου βιβλίου.
Ἀλλὰ ἀπόπειραι λύσεως τοῦ προβλήματος σημειοῦνται ἐκεῖ, ἐνθα
καταβάλλονται προσπάθειαι διασπάσεως καθ' οἷονδῆποτε τρόπον τοῦ
ἐγκοσμίου χαρισκτῆρος τῆς Ἰσραηλιτικῆς Θρησκείας. Τοῦτο συμβαίνει
ἐν τέλει τοῦ 73ου ψαλμοῦ, ὅστις, ὡς ἐσημειώθη, τὴν εὐτυχίαν εὐρίσκει
ἐν τῇ ἐπικοινωνίᾳ μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ παρὰ τισι ἄλλοις χωρίοις, ἐνθα
ἢ ἡ δυστυχία θεωρεῖται ὡς ἀφορμὴ ἐπαινεξετάσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὡς
μέσον προόδου αὐτοῦ,¹⁾ ἢ ὁ τονισμὸς τῆς εὐσπλαγχνίας καὶ ἀγάπης τοῦ
Θεοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπον ἐπισκιάζει τὴν ἐννοίαν τῆς δικαιοσύνης
τοῦ Θεοῦ.²⁾

Ἄλλ' ἡ ἀντίληψις ἐκείνη τοῦ Ἱερεμίου ὅτι ὁ Θεὸς κατευθύνει τὴν
ἱστορίαν διὰ πράξεων, ὡς ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι δυνατὸν πάντοτε νὰ
κατανοῇ, δὲν ἐξευρέθη ὑπ' αὐτοῦ ἐπίτηδες πρὸς λύσιν τοῦ προ-
βλήματος τῆς θεοδικίας. Ἦδη τὴν γνώμην ταύτην εὐρίσκομεν παρὰ
τῷ Ἰσαΐα, ὁ δὲ Ἱερεμίας ἐφαρμόζει αὐτὴν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς θεο-
δικίας. Ἴχει δὲ ἡ ἀντίληψις αὕτη τὰς ῥίζας αὐτῆς εἰς ἄλλην βαθυτέραν
καὶ γενικωτέραν περὶ ἱστορίας ἀντίληψιν, εἰς ἣν καὶ μεταβαίνομεν.

Ἐὰν ἡ πρώτη περὶ ἱστορίας ἀντίληψις πηγάζῃ ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ

1) Ψαλμ. 30 (0^ο:29), 119₇₁ (0^ο:118). Παροιμ. 3₁₁₋₁₂ Ἰώβ 5₁₇ πρβλ.
καὶ Ἰσα. 38₁₇.

2) Ψαλμ. 103₁₀₋₁₁ (0^ο:102) «δὲν ἀποδίδει (ὁ Θεὸς) ἡμῖν κατὰ τὰς
ἀμαρτίας ἡμῶν οὐδ' ἀνταμείβει ἡμῖς κατὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, ἀλλ' ὅσον
ὕψηλός ἐστιν ὁ οὐρανὸς ὑπὲρ τὴν γῆν τόσον μεγάλη εἶναι ἡ εὐσπλαγχνία
αὐτοῦ πρὸς τοὺς φοβημένους αὐτόν».

ἠθικοῦ καὶ δικαίου Θεοῦ, ἡ δευτέρα ὁρμᾶται ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀγαπῶντος Θεοῦ. Ἡ ἱστορία κατὰ τὴν Π. Λ. ἐγκαινιάζεται διὰ τῆς πτώσεως ἐκείνης τῶν πρωτοπλάστων, ἵτις τὸ δημιουργηθὲν ἔργον τοῦ Θεοῦ διαταράξασα ἐπέφεραν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἀπώλειαν τῆς μακαριότητος τοῦ παραδείσου καὶ διέστρεψε τὴν φύσιν αὐτοῦ πρὸς τὸ κακόν. Οὕτω δὲ ἡ ἱστορία ἀποβαίνει ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς ἱστορία τῆς ἀπωλείας ὀλοκλήρου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. (Ὁ Θεὸς ὁμοίως τῆς ἀγάπης ἐπεμβαίνει ἐξ οἰκείας βουλήσεως εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ διὰ τῆς ἀποκαλύψεως αὐτοῦ εἰς τοὺς Πατριάρχους τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῆς μετ' αὐτῶν συνάψεως διαθήκης, ἣν ἔπειτα ἀνιενκοῖ ἐπὶ τοῦ Σινᾶ, καθιστᾷ τὴν Ἰσραηλιτικὴν ἱστορίαν μέσον σωτηρίας, ἵτις ὁμοίως, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι παγκόσμιος καὶ ἡ πτώσις εἶχε παγκόσμια ἀποτελέσματα, ἀποβαίνει παγκόσμιος λύτρωσις.¹⁾ Ἐν τῷ γενικῷ τούτῳ διαγροίματι τῆς ἱστορίας ἕκαστον γεγονός λαμβάνει θέσιν καὶ νόημα ἐν τῷ σωτηριολογικῷ τοῦ Θεοῦ σχεδίῳ.

Ἐν τῇ ἐξελίξει ταύτῃ τῆς ἱστορίας πρὸς τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων ἡ θεία ἐν τῷ κόσμῳ ἐνέργεια δὲν εἶναι ἐξηγητημένη ἐκ τῶν ἀνθρώπων. (Ὁ Θεὸς ἐξ οἰκείας βουλήσεως καὶ ἀγάπης ἔρχεται εἰς σχέσιν πρὸς τὸν Ἰσραὴλ καὶ ἀποκαλύπτεται εἰς αὐτόν.) Ὁ Θεὸς ἐνταῦθα εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου κύριος τῆς ἱστορίας μὴ περιοριζόμενος εἰς τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἀμοιβῆς καὶ τιμωρίας τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, δι' ὃ καὶ παρουσιάζεται κυρίως ἐνταῦθα ὡς Θεὸς κατ' ἐξοχὴν τῆς ἀποκαλύψεως, συντελουμένης ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ ἱστορία ἀπ' ἑτέρου δὲν ἀποβαίνει ἀέναος ἐναλλαγὴ τιμωρίας καὶ ἀμοιβῆς τῶν ἀνθρώπων, ὡς ἐν τῇ πρώτῃ περὶ ἱστορίας ἀντιλήψει, ἀλλὰ προσλαμβάνει ἐνταῦθα ἀναγκαστικῶς τέλος καὶ δὴ ὠρισμένον. Ἐὰν ἡ πτώσις τῶν ἀνθρώπων προῦκάλεσε τὸν σωτηριολογικὸν τῆς ἱστορίας σκοπὸν, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατευθυνόμενον, ὁ σκοπὸς οὗτος, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι παντοδύναμος, δὲν εἶναι δυνατὸν ἢ νὰ πραγματοποιηθῇ, ἢ ἱστορία δηλαδὴ ἀναγκαστικῶς θὰ ἔχῃ τέλος καὶ δὴ ὠρισμένον, τὴν ἀνάκτησιν τοῦ διὰ τῆς πτώσεως

1) Γεν. 12, ^α «ἐν σοὶ (τῷ Ἀβραάμ) εὐλογηθήσονται πάντα αἱ φυλαὶ τῆς γῆς» πρβλ. καὶ Ἰσα. 45, ^{αβ}.

2) Πρβλ. ἰδίως Δευτ. 7, ^α ἐξ.

ἀπολεσθέντος, τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν κατάστασιν ἐκείνην τοῦ παραδείσου. Οὕτω κατ' ἀκολουθίαν ἤρχισε νὰ διαπλάττηται παρ' Ἰσραὴλ ἡ διδασκαλία περὶ τῶν ἐσχάτων τῆς ἱστορίας ἡμερῶν, ἡ ἐσχατολογία, ἣτις δὲν ἦτο δυνατὸν ἀλλαχοῦ νὰ καταλήξῃ ἢ εἰς τὴν διὰ τῆς ἱστορίας τελικὴν ἐπικράτησιν τῆς θείας βουλήσεως.

Ἡ βαθεῖα αὕτη Ἰσραηλιτικὴ περὶ ἱστορίας ἀντίληψις ἐπιζητεῖ, ὡς καὶ ἡ πρώτη, τὴν ποικιλίαν τῶν φαινομένων τῆς ἱστορίας ὑπὸ μίαν ἀρχὴν νὰ ὑπαγάγῃ καὶ εἰς ἐνότητα τὰ πάντα νὰ συνενώσῃ. Ἄλλ' ἐνῶ κατὰ τὴν πρώτην περὶ ἱστορίας ἀποψιν ἕκαστον γεγονὸς ἔχει ἐν ἑαυτῷ πλήρη ἔννοιαν καὶ σκοπὸν καὶ ἐμφανίζεται διὰ τοῦτο ἀπομεμονωμένον τῶν λοιπῶν γεγονότων ἀποτελοῦν ὅλον τι, κατὰ τὴν δευτέραν ἀντίληψιν τὰ γεγονότα εἶναι συνδεδεμένα μετ' ἀλλήλων, πάντα συντείνοντα εἰς τὸν γενικὸν τῆς ἱστορίας σκοπὸν, ἣτις τὰ ἐπὶ μέρους γεγονότα περιλαμβάνουσα ἐμφανίζεται αὕτη ὡς ὅλον τι μὲ καθωρισμένον τέλος. Κατὰ ταῦτα ἡ δευτέρα περὶ ἱστορίας ἀντίληψις εἶναι γενικωτέρα τῆς πρώτης, καθίστα ὅμως, ὡς καὶ ἡ πρώτη, τὴν ἱστορίαν πεδίον ἀποκλειστικῶς τῆς θείας ἐνεργείας καὶ ἀποκαλύψεως. Διὰ τῆς προσδοκίας ἀφ' ἑτέρου τῆς ἐλεύσεως τῆς χρυσῆς τοῦ παραδείσου ἐποχῆς ἄγει μὲν τὸν ἄνθρωπον εἰς ὑποτίμησιν τινα τοῦ παρόντος, ἐμψυχοῖ ὅμως καὶ ἔξυφοῖ αὐτὸν ἀνιγκαίζουσα αὐτὸν νὰ προσβλέπῃ ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ πρὸς τι ἀπώτερον τέλος.

Καίτοι τὸ σημεῖον τῆς κατοπτεύσεως τῆς ἱστορίας παραμένει πάντοτε σταθερὸν, ἡ θεία ὅμως ἐνέργεια ἐν τῇ ἱστορίᾳ δὲν προσλαμβάνει σταθερὸν καὶ ὁρισμένον τύπον, ὡς ἐν τῇ πρώτῃ περὶ ἱστορίας ἀντίληψι, διότι δὲν ἐξαρτᾶται οὐδὲ ἑυθμίζεται ἀναλόγως τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ἀλλὰ προσέρχεται ἐκ τῆς ἐλευθέρως τοῦ Θεοῦ θελήσεως. Ἐντεῦθεν, τῆς θείας ἐνεργείας ἐλευθέρως ἐν τῇ ἱστορίᾳ δρώσης, δὲν δύναται ἡ δευτέρα αὕτη περὶ ἱστορίας ἀντίληψις ν' ἀπεκδέχεται, ὡς ἡ πρώτη, τὴν ἱστορίαν κατὰ πάντα καὶ πάντοτε κατανοητὴν. Οὕτω ἡ ἱστορία ἀντὶ νὰ ὑποβληθῇ ὑπὸ τὴν ἀνθρωπίνην κριτικὴν καθίσταται ἐνταῦθα ἐν πολλοῖς ἀντικείμενον πίστεως, τὰ δὲ ἱστορικὰ γεγονότα δὲν ἀποκτῶσι μίαν καὶ ἐκ τῶν προτέρων δεδομένην ἔννοιαν ἀλλὰ προσλαμβάνουσι διαφόρους σημασίας ἔξυπηρετικὰς τοῦ γενικοῦ τῆς ἱστορίας σκοποῦ.

Παρά ταῦτα ἡ μοναδικὴ ἐν τῷ γενικῷ διαγράμματι τῆς ἱστορίας θέσις τοῦ Ἰσραὴλ συνέτεινεν ὥστε παρὰ τῷ λαῷ πάλιν ἡ θεία ἐνεργεια νὰ προσδεθῇ εἰς ὁρισμένον τύπον καὶ πάλιν τὰ γεγονότα νὰ προσλάβωσιν ἐκ τῶν προτέρων ἐσχηματισμένον νόημα. Ἢ σὺν τῇ παρόδῳ δῆλον ὅτι τοῦ χρόνου περὶ τὴν κλήσιν τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τὴν μετ' αὐτοῦ διαθήκην τοῦ Θεοῦ σχηματισθεῖσαι παραδόσεις ἀπέκτησε βαθμιαίως τοιαύτην σημασίαν, ὥστε περὶ αὐτὴν νὰ περιορισθῇ ἡ ὅλη Ἰσραηλιτικὴ διανοήσις καὶ ἐν αὐτῇ ὁ Ἰσραηλίτης νὰ εὐρίσκη τὴν κλεῖδα τῆς κατανοήσεως τοῦ παρόντος. Ἐντὸς τοῦ κύκλου τούτου κινούμενος ὁ Ἰσραηλίτης ἐζήτει νὰ καταναήσῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ τὸ παρὸν διὰ τοῦ παρελθόντος ἀδυνατῶν ἐκ τῶν γεγονότων ἄλλο τι νὰ ἀκούσῃ ἢ τὴν φωνὴν τοῦ παρελθόντος. Ἄλλ' οὕτως ἀπέβαλλε πλέον τὴν δυνατότητα τῆς κατανοήσεως τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας¹⁾ προσδίδων εἰς τὰ καθ' ἑκάστην γεγονότα τὴν ἐκ τῶν προτέρων παραδεδομένην ἔννοιαν. Οὕτω δὲ ἀφίρει καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς θείας ἐνεργείας ἐκδεχόμενος αὐτὴν ἐκφαινομένην ὑπὸ σταθερὸν τύπον, καθορισθέντα ὑπὸ τῆς παραδόσεως, καὶ καθίστα οὕτω τὴν ἱστορίαν πάλιν ἀντικείμενον τῆς ἀνθρωπίνης κρίσεως, κατανοουμένην ὡς τῆς ἀπίστεως τοῦ παρελθόντος, τῆς κλήσεως δῆλον ὅτι τοῦ Ἰσραὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Τὸ πλέον ὀλιβερὸν σημεῖον, εἰς ὃ ἡ κατεύθυνσις αὕτη παρὰ τῷ λαῷ κατέληξεν, ἀποτελεῖ ἡ ἐξάρτησις τῆς ἐπιτυχίας τοῦ σιστηριολογικοῦ τῆς ἱστορίας σκοποῦ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἰσραὴλ. Ἰσχυρότατα δῆλον ὅτι ὁ Ἰσραηλίτης τονίσας τὴν κλήσιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐξήρτησε τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ γενικοῦ τῆς ἱστορίας σκοποῦ ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἱστορικῶν τεχνῶν, ὥστε νὰ παραχθῇ ἡ πεποίθησις ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀδύνατον νὰ καταστρέψῃ τὸν Ἰσραὴλ, ἐν τῷ ὁποίῳ κατὰ τὰς ἀρχαίας ἐπιγγελίας τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς Πατριάρχας μέλλουσι νὰ ἐβλογηθῶσι πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς.²⁾

1) Περὶ βλ. Ἀμ. 4,10. Ὡσ. 11,2. Ἠσ. 6,9. 22,11. 29,9 ἔξ. Ἰερ. 4,22. ἵσα κλπ.

2) Ἀμ. 3,2. 5,11. 9,7 ἔξ. Ὡσ. 8,2. 13,11. Ἠσ. 28,11 ἔξ. Μιχ. 3,6. 7. μὴ κηρύσσετε, μὴ κηρύσσετε τοιαῦτα πράγματα! (ὁ λαὸς ὁμιλεῖ πρὸς τὸν προφήτην, κηρύσσοντα τὴν ἐπερχομένην καταστροφὴν). Δὲν θὰ μᾶς καταλάβῃ ἡ αἰσχύνη. Μήπως εἶναι κατηρημένος ὁ οἶκος τοῦ Ἰακώβ; εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ Γαζβὲ ἐξωργισμένον; ἢ τοιαῦτα εἶναι αἱ πράξεις τῶν; δὲν εἶναι ἀγαθὸς πρὸς τὸν Ἰσραὴλ; Μιχ. 3,11 εἶπὶ τῷ Γαζβὲ σκηρῖζοντι λέγοντες δὲν εἶναι ὁ Γαζβὲ ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν; εἰς ἡμᾶς δὲν δύναται νὰ συμβῇ κακόν.

Ἡ τοιαύτη διαμόρφωσις τῆς ἐννοίας τῆς κλήσεως τοῦ Ἰσραὴλ ἀφῆρει καὶ ἐκ τῆς θρησκείας πᾶσαν ἠθικὴν δύναμιν, καθ' ὅσον ἤρκει εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας ἢ ἐκ τοῦ Ἀβραάμ καταγωγὴ αὐτῶν ἵνα θεωρήσωσιν ἐξησφαλισμένην τὴν πρὸς αὐτοὺς εὐνοίαν τοῦ Θεοῦ.¹⁾

Κατὰ τῶν τοιούτων ἐπικινδύνων κατευθύνσεων ὁρθοῦται δλόκληρος ἡ σειρὰ τῶν προφητῶν.²⁾ Ἐκλαμβάνουσι καὶ αὐτοὶ τὴν ἱστορίαν ὡς κατατείνουσαν πρὸς σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων· δὲν καταπνίγουσιν ὅμως τὴν θεῖαν ἐνεργεῖαν εἰς στενὸν τι διάγραμμα, δὲν ἐρμηνεύουσι τὸ παρὸν διὰ τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ διαμιαστρούμενοι κατὰ τῆς ὑπαγωγῆς τῆς θείας ἐνεργείας ὑπ' ὁρισμένον τύπον, ἐφαρμοζόμενον ἐπὶ πάντων τῶν γεγονότων τῆς ἱστορίας, κηρύττουσιν ὅτι ἡ θεία ἐνεργεῖα δὲν ἐκφράζεται κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε τρόπον, ὡς ὁ γεωργός, κατὰ τὴν εὐσταχὸν τοῦ Ἰσαΐου εἰκόνα, οὔτε πάντοτε ὀργώνει τὴν γῆν, οὔτε πάντοτε σπείρει, ἀλλ' οὔτε καὶ πάντοτε θερίζει.³⁾ Οὕτως οἱ προφῆται ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς συγχρόνους αὐτῶν ζητοῦσιν ἐν τῷ παρόντι νὰ κατανοήσωσι τὴν ἀληθῆ τῶν γεγονότων σημασίαν, νὰ ἀκούσωσιν ἐν τῷ παρόντι τὴν φωνὴν τοῦ Θεοῦ. Δι' ὃ καὶ πικρότατα παραπονοῦνται κατὰ τῶν Ἰσραηλιτῶν ὡς ἀδυνατούντων νὰ κατανοήσωσι τὸ παρὸν,⁴⁾ ὅπερ κατὰ τὴν ἐκφρασιν τοῦ Ἰσαΐου παραμένει δι' αὐτοὺς βιβλίον ἐσφραγισμένον, μὴ δυνάμενον ὑπ' αὐτῶν ν' ἀναγνωσθῆ.⁵⁾

Οὕτως οἱ προφῆται τὴν θεῖαν ἐνεργεῖαν ἐκλαμβάνοντες ἐκήρυττον ἀναγκαίως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτας ὅτι ἡ ἱστορία δὲν εἶναι πάντοτε κατανοητὴ χωρὶς οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον ν' ἀμφιβιάλλωσιν ὅτι αὕτη

Heβλ. καὶ K. Galling: Die Erwählungstraditionen Israels. Giessen 1928 σ. 10 ἔξ. 23, 30.

1) Τὴν τοιαύτην δοξασίαν εὐρίσκομεν καὶ ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Κ. Λ. (Ματθ. 3, 9. Λουκ. 3, 8) καὶ πέραν ἀκόμη αὐτῆς: Ἰουστ. Λιάλ. πρὸς Γρύφ. Migne E. II. 6, 797 «καὶ πρὸς τούτοις ἑαυτοὺς καὶ ὑμᾶς βουκολοῦσιν (οἱ Ἰουδαῖοι διδάσκαλοι) ὑπολαμβάνοντες ὅτι πάντως τοῖς ἀπὸ τῆς σπορᾶς τῆς κατὰ σάρκα τοῦ Ἀβραάμ οἷσι, κἂν ἁμαρτωλοὶ ᾖσι καὶ ἄπιστοι καὶ ἀπειθεῖς πρὸς τὸν Θεόν, ἡ βασιλεία ἢ αἰώνιος δοθήσεται».

2) Ἀμ. 3, 13. 5, 14. 9, 7. Ὡσ. 13, 1. Ἰσ. 28, 16 ἔξ. Μιχ. 3, 12.

3) Ἰσ. 28, 23-25.

4) Ἀμ. 4, 10. Ὡσ. 11, 3. Ἰσ. 5, 13. 6, 10. 22, 11. 29, 10 ἔξ. Ἰερ. 4, 22. 5, 21' ἰδὲ καὶ

Λευτ. 29, 18.

5) Ἰσ. 29, 11-12.

βαίνει κατὰ θεῖον σχέδιον: «Θαυμαστὴ εἶναι ἡ βουλή αὐτοῦ (τοῦ Θεοῦ), μεγάλη ἡ σύνεσις αὐτοῦ», ἀναφωνεῖ ὁ Ἰσαΐας ἐπισκοπῶν τὸν ὄψιν τῶν γεγονότων.¹⁾ Ἀλλοχοῦ ὅμως ὁ αὐτὸς ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ «παράδοξον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, περίεργος ἡ προᾶξις αὐτοῦ».²⁾ Ἄλλοτε πάλιν παρρησιάζεται αὐτὸς ὁ Θεὸς λέγων πρὸς τοὺς ἀνθρώπους «Λέν εἶναι αἱ βουλαί μου καθὼς αἱ βουλαὶ ὑμῶν οὐδὲ αἱ ὁδοὶ ὑμῶν καθὼς αἱ ὁδοὶ μου».³⁾

Ὅτι βάσις τοῦ τιοῦτου προφητικοῦ κηρύγματος ὑπόκειται ἡ κατὰ τὴν προφητικὴν περίοδον ἰσχυρότατα τονισθεῖσα ἔννοια τῆς παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀσυγκρίτου αὐτοῦ ὑπεροχῆς ὑπὲρ τοὺς ἀνθρώπους μόνις εἶναι ἀνάγκη καὶ νὰ εἴπωμεν. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁμοῦς βάσεως ἐδράζεται καὶ ἄλλη τις τῶν προφητῶν διδασκαλία, ἣν διετύπωσαν πολεμοῦντες τὸν περιορισμὸν ἐκεῖνον τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν ἀποπνιγμὸν τῆς Θρησκείας ἐν τῇ κλήσει τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῇ διαθήκῃ μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς συγχρόνους αὐτῶν, τοὺς ὑπολαμβάνοντας ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς ἔνεκα τῆς καταγωγῆς ἐκ τοῦ Ἀβραάμ, οἱ προφηταὶ, οἱ κατ' ἐξοχὴν βασίλειοι τῆν Θρησκείαν ἐπὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου ὑποστάσεως,⁴⁾ ἐκήρυττον ἄφευκτον τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἰσραὴλ ἔνεκα τῆς ἠθικῆς καὶ Θρησκευτικῆς καταπτώσεως προσβάλλοντες τὴν τόσον τονισθεῖσαν σημασίαν τῆς κλήσεως τῆς διαθήκης.⁵⁾ Τὸ κήρυγμα τοῦτο τῶν προφητῶν δὲν ἦρε μὲν τὸν σπηριολογικὸν τῆς ἱστορίας σκοπὸν, διότι ἡ ἔννοια τοῦ παντοδυναμίου Θεοῦ ἐξησφιλιζεν αὐτοὺς ἀπὸ οἰασδήποτε περὶ τούτου ἀμφιβολίας, τοῦ Θεοῦ δυναμένου κατ' ἐκίρρασιν τῆς Κ. Δ. ῥηθεῖσαν ἐπὶ παρομοίᾳ περιπτώσει, ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῆ Ἀβραάμ,⁶⁾ ἔθετεν ὅμως ἐν κινδύνῳ τὴν σκοπιμότητά τῆς ἐκλογῆς καὶ κλήσεως τοῦ Ἰσραὴλ. Τὸ σημεῖον ὁμοῦς τοῦτο ὑπερπηδῶσιν οἱ προφηταὶ διὰ τῆς ἐλατίδος ὅτι ὁ Ἰσραὴλ

1) Ἰσ. 28,20 πρβλ. καὶ 10,17.

2) Ἰσ. 28,17.

3) Ἰσ. 55,8 πρβλ. καὶ 40,11.

4) Ἀμ. 5,14. Ὡσ. 6,8. Ἰσ. 1,10. 7,9. Μιχ. 6,10 κλπ.

5) Πρβλ. Ἀμ. 3,1. 9,7 ἔξ. Ὡσ. 5,11. 11,10 ἔξ. Ἰσ. 1,21 ἔξ. 3,1 ἔξ. Μιχ. 1,1 ἔξ. κλπ.

6) Ματθ. 3,9. Λουκ. 3,8.

μετὰ τὴν καταστροφὴν θὰ σωθῆ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ θὰ ἐπιτελέσῃ τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀνὰ τὰ ἔθνη καθωρισμένον σκοπὸν.¹⁾ Οὕτως ὁ πόλεμος τῶν προφητῶν κατὰ τῶν ἐπικινδύνων ἐκείνων κατευθύνσεων τῆς σωτηριολογικῆς περὶ ἱστορίας ἀντιλήψεως ἔδωκεν εἰς αὐτὴν τὴν ὀρθὴν κατεύθυνσιν.

Ἡ πραγματικοπαίησις ὅμως τοῦ Θεοῦ τῆς ἱστορίας σχεδίου προσκόπτει κατὰ τὴν Ἰσραηλιτικὴν ἀντίληψιν εἰς τὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐδρευούσαν ἁμαρτίαν, τῆς ὁποίας τὴν μεγάλην δύναμιν καὶ ἐπιρροὴν βαθύτατα ἠσθάνθη ὁ Ἰσραηλίτης. Καὶ ἡ πρώτη περὶ ἱστορίας ἀντίληψις πλέκεται περὶ τὴν ἁμαρτίαν ἀλλὰ ταύτην ἐκλαμβάνει μᾶλλον ὡς παρὰβασιν διδακτῶν ἐντολῶν,²⁾ ἑλευθέρως ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου πρα-
τομένην, ἐνῶ ἡ δευτέρα περὶ ἱστορίας ἀντίληψις μὴ ἀποβλέπουσα εἰς τὰς διαφόρους τῆς ἁμαρτίας περιπτώσεις καὶ ἐκκρίσεις ἀλλ' εἰς τὴν ὀργανικὴν αὐτῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὄρθην ἁμαρτίαν ἐννοεῖ τὴν πρὸς τὸ κακὸν κλίσιν τοῦ ἀνθρώπου,³⁾ τὴν συνοδεύουσαν αὐτὸν κατὰ τὸν Ψαλμῶδον ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ.⁴⁾ Ἡ ὁρπὴ αὕτη πρὸς τὸ κακὸν ἐκλαμβάνεται ἐνταῦθα ὡς ἀντιτιθεμένη πρὸς τὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ σκοπὸν τοῦ Θεοῦ.⁵⁾ Θεὸς καὶ ἀνθρώπος, θεία θέλησις καὶ ἀνθρωπίνη βούλησις εἶναι αἱ δύο ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀντιμαχόμεναι δυνάμεις. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συγκρούσεως ταύτης, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι παντοδύναμος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἄλλο τι ἢ ἡ νίκη τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐκπλή-

1) Ὡσα. 14,₂₂ ἔξ. Ἰσα. 2,₁₋₃ 11,₁ ἔξ. 49,₂₂ ἔξ. 60,₁ ἔξ. Μιχ. 2,₁₂ ἔξ. 1,₁ ἔξ. Ἰερ. 30—31 κλπ.

2) Ἰδὲ ἰδίως Λευτ. 6,₇ ἔξ. 11,₂₈ ἔξ. Ἰεζ. 18,₂₁ ἔξ.

3) Πρβλ. Γεν. 8,₂₁. Ψαλμ. 51 (0'—50) καὶ ἰδίως Ἰερ. 13,₂₃, ὅστις τὴν ἁμαρτίαν, τὴν κυριαρχήσαν πλέον τοῦ ἀνθρώπου, παριστᾷ ὡς δευτέραν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν, ἣτις δὲν δύναται νὰ μεταβληθῆ ὡς ἀκριβῶς ἡ πέρδαλις, κατὰ τὴν χρησιμοποιουμένην εἰκόνα, δὲν δύναται νὰ μεταλλάξῃ τὸ χρῶμα αὐτῆς. Περαιτέρω ἰδὲ Ἰερ. 7,₂₄ 11,₈ 16,₁₂ 18,₁₂ 28,₁₁. Ἰώβ 14,₁ 15,₁₄ 25,₄₋₆.

4) Ψαλμ. 51,₇ (0'—50).

5) Ἡ Ἰσραηλ. θρησκεία καίτοι στεργῶς ἔχεται τοῦ ἠθικοῦ μονοθεϊσμοῦ, ὅστις ἀποκλείει ἀπολύτως τὸ ἐν ἄλλοις θρησκευμασιν ὑπάρχον δυαδικὸν σύστημα τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ Θεοῦ, ἐξηγεῖ τὴν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν κλίσιν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὅλως ἄλλοτριαν εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἠθικοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ, ἀποδίδουσα αὐτὴν εἰς τὴν πτώσιν τῶν πρωτοπλάστων, ἣτις ἐπέφερε καὶ τὴν ἐξασθένειαν τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου.

ρωσις τοῦ σωτηριολογικοῦ αὐτοῦ σχεδίου, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ τέλος τῆς ἱστορίας καὶ ὁδηγεῖ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ νίκη ὅμως αὕτη δὲν συντελεῖται διὰ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς ἁμαρτίας ἀλλὰ διὰ θαύματος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς ἀποστολῆς τοῦ λυτρωτοῦ Μεσσίου, δι' ὃ καὶ οἱ προφηταὶ προαγγέλλουσι τὴν ἔλευσιν αὐτοῦ.¹⁾ Ἡ λύσις αὕτη διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Θεοῦ προπαρεσκευάσθη ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραὴλ, οὕτως ὥστε δι' αὐτῆς τῆς ἱστορίας νὰ προπαιδευθῇ καὶ παραισκευασθῇ ἡ συνείδησις τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, ὥπως δεχθῇ τὴν ἀποκαύλωσιν τῆς ἐλεύσεως τοῦ Μεσσίου. Αὕτη ἡ Ἰσραηλ. ἱστορία κατεδείκνυε πύσιν ἀκαρπὸν ἀπέβαινε τὸ περὶ ἐπιστροφῆς ἐκ τῆς ἁμαρτίας κήρυγμα τῶν προφητῶν, ἡ δὲ πείρα καθ' ἡμέραν ἐπιστοποῖ πύσιν δύσκολον εἶναι ὁ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἁμαρτίας περιελθὼν ἄνθρωπος ν' ἀπελευθερωθῇ αὐτῆς. Αἱ ὁ παρατηροῦμεν ἐνωρὶς σχηματιζομένην ἐν τῇ Π. Α. καθαρῶς Ἰσραηλιτικὴν περὶ τῆς προόδου τῆς ἁμαρτίας διδασκαλίαν, καθ' ἣν ὅτιαν πλεόν ἡ ἁμαρτία κυριεύσῃ τὸν ἄνθρωπον ἐπεμβαίνει ὁ Θεός, ὥστε ἐπιφέρει τὴν πόρωσιν, ἵνα διὰ τῆς τελείας ἐπικρατήσεως τῆς ἁμαρτίας τιμωρηθῇ αὐτὴ ἡ ἁμαρτία. (Ὅτιον π. χ. ὁ Θεός παρίσταται ἐπιφέρων πόρωσιν εἰς τὸν Φαραὼ κατὰ τὴν ἔξοδον τῶν Ἰσραηλιτῶν,²⁾ ἀνιστῶν προφήτας τοῦ Βαβυλ. πρὸς περαιτέρω παραιπλίνησιν τοῦ πεπτωκότος ἐκ τῆς Μωσαϊκῆς Θρησκείας λαοῦ καὶ ἄλλα παρόμοια.³⁾ Εἰς πόρωσιν ἐπίσης ἀποδίδουσι καὶ οἱ προφηταὶ τὸ ἀκαρπὸν τοῦ κηρύγματος αὐτῶν παρὰ τοῖς Ἰσραηλίταις,⁴⁾ εἰς βάθρον ὕπνου, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἰσαΐου, ἐπιβληθέντα εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.⁵⁾ Ἡ διδασκαλία αὕτη περὶ τῆς προόδου τῆς ἁμαρτίας ἐφαρμοσθεῖσα ἐπὶ τοῦ σωτηριολογικοῦ τῆς ἱστορίας θέματος προπαρεσκευάσθη τὸν Ἰσραὴλ πρὸς ἀποδοχὴν τῆς διδασκαλίας τῆς ἐλεύσεως τοῦ λυτρωτοῦ Μεσσίου. Τοσοῦτο δὲ μᾶλλον ἡ διδασκαλία αὕτη εὐκολώτατα ἠδύνατο ἐνταῦθα νὰ προσαρμοσθῇ, καθ' ὅσον οὐ μόνον ὡς ἄριστα συνεδριάζετο πρὸς τὴν παν-

1) Πρβλ. ἰδίως Ἰσ. 9,1 ἔξ. 11,1 ἔξ. 52,13 ἔξ. 53,1 ἔξ. Μιχ. 6,1 ἔξ. κλπ.

2) Ἐξ. 4,21. 7,13.

3) Λευτ. 2,30. 13,1. Ἰησ. Ν. 23,13. Κριτ. 2,30. Α' Βασ. 12,13 (0' 1' Βασ.) Ἰεζ. 20,13. Ἰωβ 17,1.

4) Ἰσ. 6,10 ἔξ. 29,9. Ἰερ. 4,20. 5,31 κλπ.

5) Ἰσ. 29,10.

τοδυναμίαν καὶ ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ καὶ ἐξυπηρέτει τὰ μέγιστα τὸν παγκόσμιον χαρακτῆρα τῆς λυτρώσεως, διότι διήνοιγε τὴν θύραν τῆς εὐσπλαγχνίας πρὸς τὰ ἔθνη, ἐφ' ὅσον καὶ ὁ Ἰσραήλ δὲν ἦτο δυνατὸν διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων νὰ σωθῆ. Οὕτως ἡ ἁμαρτία καταντᾷ, ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς παγκοσμιότητος τῆς λυτρώσεως καθορωμένη, συμβάλλουσα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς σωτηρίας τῶν ἔθνῶν. Ἐπὶ τῶν γραμμῶν τούτων τῆς Π. Λ. βαίνει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ὅταν διδάσκη ὅτι «ἐφ' αὐτῶν (τῶν Ἰσραηλιτῶν) παραπτώματι ἢ σωτηρίᾳ τοῖς ἔθνεσιν»¹⁾ ἢ ὅταν ἀλλαχοῦ καλῆ μυστήριον τὴν σωτηρίαν τῶν ἔθνῶν διὰ τῆς πωρώσεως τοῦ Ἰσραήλ: «οὐ γὰρ θέλω ὑμεῖς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, τὸ μυστήριον τοῦτο.... ὅτι πώρωσις ἀπὸ μέρους τοῦ Ἰσραήλ γέγονεν ἄχρις οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἔθνῶν εἰσέλθῃ»²⁾ ἢ ὅταν ἀλλαχοῦ γενικώτερον ἐπιλέγῃ: «συνέκλεισε γὰρ ὁ Θεὸς τοὺς πάντας εἰς ἀπερίθειαν, ἵνα τοὺς πάντας ἐλέησῃ».³⁾

Οὕτως ὁμοῦ διαμορφουμένη ἡ δευτέρα αὕτη περὶ ἱστορίας ἀντίληψις φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως δυσκόλως συμβιβαζομένη πρὸς τὴν πρώτην, διότι ἐνῆ ἐν ταύτῃ ὁ Θεὸς ἐκφαίνεται τιμωρῶν ἀμειλίκτως τὴν ἁμαρτίαν, ἐν ἐκείνῃ παρουσιάζεται μακροθυμῶν ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις καὶ ἐπιφέρων τὴν νέαν περίοδον, ἀκριβῶς μόλις πληρωθῆ τὸ μέτρον τῆς ἁμαρτίας. Ὁργὴ καὶ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἐκφαινόμεναι ἐν ταῖς δύο περὶ ἱστορίας ἀντιλήψεσι, παρουσιάζονται ἐκ πρώτης ὄψεως ἐν αὐτῷ τῷ Θεῷ ὡς δυνάμεις πρὸς ἀλλήλας ἀντιτιθέμεναι. Ἡ ἀντίθεσις ὁμοῦ αὕτη αἴρεται διὰ τῆς ἀποδόσεως πλατυτέρας σημασίας εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς τιμωρίας τῆς ἁμαρτίας, ὥστε ἡ τιμωρία νὰ συμβιβάζεται πρὸς ἀμφοτέρας τὰς ἀντιλήψεις. Οὕτως ἀπὸ τῶν προσηρητῶν ἰδίως (Ἡ' αἰ.) καὶ ἐντεῦθεν ἡ τιμωρία τῆς ἁμαρτίας ἤρχισε νὰ θεωρῆται οὐ μόνον ὡς ἱκανοποίησις τοῦ προσβληθέντος Θεοῦ ἀλλὰ καὶ ὡς παιδαγωγικὸν μέσον βελτιώσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς νίκην τῆς ἁμαρτίας.⁴⁾ Ὁ τιμωρῶν Θεὸς τιμωρεῖ ἐνταῦθα καὶ ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸν ἀνθρώπον

1) Ῥωμ. 11,11.

2) Ῥωμ. 11,25.

3) Ῥωμ. 11,32.

4) Πρβλ. Ἀμ. 4,10. Ὡσ. 5,13. 14,4. Ἠσ. 1,21 ἐξ. 40,2 ἐξ. Ἰερ. 3,21 ἐξ. κλπ.

κινούμενος. Ούτω πλέον ἡ τιμωρία τῆς ἁμαρτίας διὰ τῆς προσκτωμένης πλατυτέρας σημασίας καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἠθικοῦ καὶ δικαίου Θεοῦ διασώζει καὶ πρὸς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ προσαναμοῦνεται. Ἄλλὰ καὶ ὁ τρόπος τῆς τιμωρίας τῆς ἁμαρτίας εὐρίσκεται καὶ αὐτός, καὶ ὅσον ἡ τιμωρία δὲν ἐπέρχεται μόνον διὰ τῆς δυστυχίας ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς πωρώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπικρατήσεως τῆς ἁμαρτίας, οὕτως ὥστε, καὶ ὅταν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐσχάτῃ τῶν ἀνθρώπων πωρώσει ἐπιφέρει τὸ θαῦμα τῆς λυτρώσεως, ἡ ἁμαρτία ἔχει ἤδη κατὰ τινα τρόπον τιμωρηθῆναι διὰ τῆς ἁμαρτίας, ὥστε καὶ ἐνταῦθα νὰ χωρῇ ἡ πρώτη περὶ ἱστορίας ἀντίληψις, ἥτις ἀφ' ἑτέρου ζωηρότατα ἐμφανίζεται κατ' αὐτὸ τὸ θαῦμα τῆς λυτρώσεως, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ περὶ τοῦ Μεσσία ὡς μέλλοντος νὰ βασιάσῃ τὸ βῆρος τῶς ἁμαρτιῶν τῶν ἀνθρώπων καὶ ὑπὲρ τούτων νὰ ἀποθάνῃ,¹⁾ τῆς προσβληθείσης θείας τιμῆς πλήρως ἰκανοποιημένης.²⁾ Οὕτως ἡ Ἰσραηλιτικὴ θρησκεία διαμορφώσασα τὴν βιβλίαν ταύτην περὶ ἱστορίας ἀντίληψιν προπαρασκεύασε τὸ ἔδαφος εἰς τὴν Κ. Α., ἥτις μετὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ Μεσσία ἀπεξεδέχθη καὶ τὴν περὶ ἱστορίας Ἰσραηλιτικὴν ταύτην ἀποψιν.

Ἄλλ' ἐνῶ ἡ Π. Α. περὶ τοῦ Μεσσία κεφαλαιωδῶς καὶ πολλῶν αἰνιγματωδῶς ὁμιλεῖ, τοῦναντίον ὑπερπηδῶσα τὸ διάστημα τοῦτο τοῦ Μεσσία διαμορφοῖ ἐνώρις τὴν περὶ τῶν ἐσχάτων ἡμερῶν τῆς ἱστορίας εἰκόνα. Χωρὶς νὰ ἀποκρούωμεν τὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς Ἰσραηλιτικῆς ἐσχατολογίας καὶ ἄλλων Ἰσραηλιτικῶν θρησκευτικῶν ἐνοιῶν, τονίζομεν ὅτι ἡ ἐσχατολογία, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώθη, συνδέεται κατ' ἀνάγκην μετὰ τοῦ παγκοσμίου σωτηριολογικοῦ τῆς ἱστορίας σκοποῦ. Ἀκριβῶς δ' ἐπειδὴ διαμορφοῦται ἐπὶ τοῦ σκοποῦ τούτου τῆς ἱστορίας, διὰ τοῦτο καὶ παραμένει ἐντὸς τῶν ἱστορικῶν ὁρίων ἐπανακάμπτουσα εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας, τὴν ἀφετηρίαν τοῦ σωτηριολογικοῦ τῆς ἱστορίας σκοποῦ, εἰς τὴν χρυσὴν ἐκείνην τοῦ παραδείσου ἐποχὴν. Ἀρχὴ καὶ τέλος τῆς ἱστορίας συμπέπτουσι κατὰ τὸ περιεχό-

1) Ἰσ. 53,1 ἐξ.

2) Παραλλήλως πρὸς τὴν οὕτω διαμορφωθεῖσαν γενικὴν ταύτην περὶ ἱστορίας ἀποψιν δὲν παύει ὑφισταμένη καὶ ἡ πρώτη ἀντίληψις. Παροιμ. 11,19· 12,28 κλπ.

μενον.¹⁾ Μετὰ τὴν νίκην τοῦ Θεοῦ νέα διαθήκη μετὰ πάντων τῶν λαῶν θ' ἀποτελεσθῆ,²⁾ νέα καρδία θ' ἀναπλασθῆ,³⁾ καινὸς οὐρανὸς καὶ καινὴ γῆ θ' ἀσυντελεσθῆ,⁴⁾ ἐφ' ὧν ἡ ἀπόλυτος τοῦ Θεοῦ βασιλεία θ' ἀδεσπόζη.⁵⁾ εἰς ποιμὴν ἐπὶ μιᾶς ποιμνῆς κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἰεζεκιήλ.⁶⁾ Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς τοῦ παραδείσου ἐπανέρχονται. Εὐφροσύνη τῆς γῆς θ' ἀποκαταστήσῃ,⁷⁾ συνδιαλλαγή τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῶν φροβερῶν τῆς φύσεως στοιχείων.⁸⁾ Ὁ λύκος θ' βόσκη μετὰ τοῦ προβάτου, ὁ μῦσχος μετὰ τοῦ λέοντος, ὁ βοῦς μετὰ τῆς ἄρκτου, ἡ πάουδα μετὰ τῆς ἐρίφου καὶ ὁ παῖς ἀκινδύνως θ' παίζῃ μετὰ τῶν ὄφιδων κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰσαΐου,⁹⁾ ἡν ζωηρὰν πάλιν εὐρίσκομεν εἰς τὰς διηγήσεις ἐκεῖνας τῶν Συναξαρίων καὶ Ἀγιολογίων, τὰς παριστάσας ἁγίους, ἐν ἠθικῇ τελειώσει διατελοῦντας, συναναστρεφομένους ἀρόβως μετὰ τῶν θηρίων τῆς ἐρήμου. Ἀλλὰ συνδιαλλαγή θ' ἐπέλθῃ καὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Πόλεμοι δὲν θ' ὑπάρχωσι πλέον. Ὅπλα, τόξα καὶ βέλη θ' μεταστραφῶσι κατὰ τὰς ἐκφράσεις τῶν προφητῶν εἰς ἄροτρα καὶ γεωργικὰ ἐργαλεῖα.¹⁰⁾ Τὸ ἰδιαιτικὸν τῆς εἰρήνης τοῦ παραδείσου ἐπανέρχεται καὶ πάλιν. Ὁ ὑλικὸς οὗτος χαρακτήρ τῆς ἐγκαθιδρουμένης βασιλείας τοῦ Θεοῦ ἤρχισεν ἐν αὐτῇ τῇ Π. Α. νὰ ὑποχωρῇ.¹¹⁾ Ἰδὴ ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Λαβιὴλ πρὸς τὰ τέσσαρα ἀλληλοδιαδεχόμενα ἐγκόσμια βασίλεια ἀντιπαρατίθεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ,¹²⁾

1) Ἰδὲ τὸ ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Βαρνάβα (6,13) σημειούμενον χωρίον «ἰδοὺ ποιεῖ τὰ ἔσχατα ὡς τὰ πρῶτα».

2) Ἰερ. 16,19. Ἰσα. 42,1-2 κλπ.

3) Ἰερ. 24,7. 31,33. 32,39.

4) Ἰσα. 65,17. 66,22 ἰδὲ καὶ ψαλμ. 102,27 (0'::101).

5) Μετὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου συντελεῖται οὕτω καὶ ἡ ἀνιδειξίς τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, ἣτις ἰσχυρῶς παρὰ τοῖς προφήταις τονίζεται Ἰερ. 36,23 ἔξ. Ἰσα. 42,8. 45,25 πρβλ. καὶ Ψαλμ. 47 (0'::46). 93 (0'::92). 96 (0'::95) κλπ.

6) Ἰερ. 34,23 ἔξ. 37,31.

7) Ἰσα. 2,20 ἔξ. Ἰσα. 32,13 ἔξ. Ἰερ. 31,12 ἔξ. (0'::38,13) κλπ.

8) Ἰσα. 2,20 ἔξ. (0'::2,13). Ἰσα. 11,6 ἔξ. Ἰερ. 34,23.

9) Ἰσα. 11,6 ἔξ.

10) Ἰσα. 2,20. Ἰσα. 2,4. Μιχ. 4,3.

11) Πρβλ. ἰδὴ Ἰσα. 11,2.

12) Λαβ. 2,11. 7,13 ἔξ.

ἥτις ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ λαμβάνει πλήρη πνευματικὸν χαρακτήρα.¹⁾

Πρὸ πάντων ὅμως τῶν γεγονότων τούτων παρεμβάλλεται ἕτερον στοιχεῖον, ἡ κρίσις τῶν ἐχθρῶν καὶ ἀσεβῶν, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ συντελουμένη μετὰ φοβερὰν θεοφάνειαν.²⁾ Ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ὡς αὐστηροῦ κριτοῦ ἀναφαίνεται πάλιν κατὰ τὰς ἐσχάτας ἡμέρας. Ἐν τῇ Π. Α. παραμένει ἡ κρίσις αὕτη ὡς ἐξολόθρευσις πραγματικῆ τῶν ἀσεβῶν, ἥτις κατὰ τὸ ὅλον διάγραμμα τῆς ἐσχατολογίας πρέπει νὰ ἐπέλθῃ, ἵνα οὕτω πάσης ἀρχῆς καὶ πύσης ἐξουσίας καὶ δυνάμεως καταργουμένης, κατὰ τὸν Ἀποστόλου,³⁾ δεσπόσῃ ἀπολύτως ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἧς ἡ ἐπικροῖτησις, ἥτις σημαίνει ἀπολύτρωσιν τῶν ἀνθρώπων, ἀποτελεῖ τὸ βαθέστερον θέμα καὶ τὸ τελικὸν κατάντημα τῆς ἱστορίας καὶ κατὰ τὴν Κ. Δ., τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἀριστοτεχνικῶς συνοψίσαντος τὰ πάντα εἰς τὸν στίχον τοῦτον, τὸν ἀποτελοῦντα καὶ τὴν κατακλειδίαν τῆς ἱστορίας: «ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ (τῷ Χριστῷ) τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ἡ ὁ Θεὸς πάντα ἐν πάντιν».⁴⁾

Φίλοι Φοιτηταί,

Πρὸς σᾶς ἐπιθυμῶ νὰ στρέψω ἐν τέλει ἐπ' ὀλίγον τὸν λόγον. Ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ θέματος ἀναμφισβότως πολλὰ ἐρωτήματα εἰς τὴν διανοίαν σας θὰ ἠγέρθησαν καὶ πλείστον προβλημάτων μόνον τὴν σπουδαιότητα καὶ σημασίαν αὐτῶν θὰ ἠδυνήθητε νὰ ἀντιληφθῆτε. Τοῦτο δὲν ὀφείλεται εἰς τὸν δυσανάλογον πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀναπτυχθέντος προβλήματος χρόνον, οὔτε πάλιν εἰς τὴν ὕψην τοῦ θέματος, συνδεδεμένου ἐκ φύσεως πρὸς πλῆθος ἄλλων προβλημάτων, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὸν γνωστὸν εἰς σᾶς προορισμὸν τῶν Πανεπιστημιακῶν μαθημα-

1) Ἐν τῇ εἰκόνι τῆς παγκοσμίου λυτρώσεως δὲν ἐξαφανίζεται ἡ ἐξέχουσα τοῦ Ἰσραὴλ θέσις. Οὕτω τὸ κέντρον τῆς παγκοσμίου ἀναδημιουργίας ἀποτελεῖ ἡ Ἱερουσαλήμ, πρὸς ἣν θὰ συρρέουσι πάντα τὰ ἔθνη (Ματθ. 23, 34 ἔξ. Ἰσα. 61, 2 ἔξ. 64, 1 ἔξ. 66, 22 κλπ.) ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Μεσσίας, τοῦ ἐξ Ἰσραηλιτικοῦ καταγομένου οἴκου. Ἡ κλήσις τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ἡ παγκόσμιος λύτρωσις συνενοῦνται ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ.

2) Ἰσα. 30, 27 ἔξ. Σοφ. 1, 18. Ἰερ. 1, 23. Λαυ. 7, 9 ἔξ. Μαλαχ. 3, 17 κλπ.

3) Α' Κορ. 15, 21.

4) Α' Κορ. 15, 28.

των, ὧν σκοπὸς δὲν εἶναι τόσον ἢ μετάδοσις γνώσεων ὅσον ἢ κατάδειξις τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως καὶ διανοήσεως. Προβλήματα πρωτίστως νὰ ἐγείρῃ ἐν τῇ σκέψει τοῦ φοιτητοῦ εἶναι κεκλημένον τὸ ἐπιστημονικὸν βῆμα, τὴν μέθοδον καὶ τὸν τρόπον τῆς λύσεως αὐτῶν εἶναι προωρισμένη ἢ διδασκαλία νὰ καταδεικνύῃ συνεπιφέρουσα τὴν οἰκείωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς διανοήσεως. Οὐδὲν τὸ ὀλεθριώτερον διὰ τὸ μέλλον τῆς ἐπιστήμης ὑπάρχει ἢ νὰ βλέπῃ τις τὴν μεγάλην τῶν φοιτητῶν μαζάν ξένην πρὸς τὰ προβλήματα, ἀνίκανον νὰ συλλαμβάνῃ καὶ ἀντιμετωπίσῃ αὐτά, κατατριβομένην δὲ μόνον εἰς τὴν ἀπόκτησιν γνώσεών τινων, αἵτινες καὶ αὐταὶ ἔνεκα ἑλλείψεως ἐπιστημονικῆς διανοήσεως παραμένουσιν ἀτάκτως ἐρριμμένοι ἀνευ ὀργανικῆς συνοχῆς.

Προβλήματα, φίλοι φοιτηταί, ἔχει πᾶσα ἐπιστήμη· προβλήματα δυσεπίλυτα παρουσιάζει καὶ ἡ ἡμετέρα. Πρὸς λύσιν αὐτῶν θὰ ἐργασθῶμεν ὁμοῦ. Τόσον ἢ διδασκαλία ὅσον καὶ ἡ φροντιστηριακὴ ἐργασία εἰς τοῦτο ἢ ἀποβλέπῃ, νὰ δυνηθῆτε νὰ εἰσέλθῃτε εἰς τὸν κύκλον τῶν προβλημάτων τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Δ. προσοικειούμενοι τὸν τρόπον τοῦ ἐπιστημονικῶς διανοεῖσθαι καὶ ἐργάζεσθαι. Ὅταν δὲ τοῦτο κατορθώσῃτε, τότε δὲν θὰ σῆς φαίνεται ἡ ἐπιστήμη ὡς ξηρὰ ἐκμάθησις καὶ κουραστικὴ ἀπομνημόνευσις γνώσεών τινων, ἀλλ' ὡς βαθεῖα ἀνάγκη τῆς ψυχῆς, ὡς θεῖον δῶρον, ἱκανοποιοῦν τὴν ἔμφυτον περὶ τὴν γνῶσιν ἔφεσιν τοῦ ἀνθρώπου.

Καὶ ἐκ μέρους μὲν ἐμοῦ θὰ καταβληθῇ πᾶσα προσπάθεια πρὸς καιροποροτέριαν μετ' ἡμῶν συνεργασίαν καὶ προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ σεῖς εἰς τὸν ναὸν τοῦτον τῆς ἀληθείας, εἰς ὃν εἰσῆλθετε, ὀφείλετε νὰ καταβῆτε πᾶσαν προσπάθειαν. Ἡ ὁδὸς δὲ τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Δ. δὲν φαίνεται εὐρεία, οὐ μόνον ἔνεκα τοῦ πλήθους τῶν προβλημάτων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ πολλὰ ἐφόδια, ἅτινα προαπαιτεῖται πρὸς τῶν θεραπόντων αὐτῆς, ὧν προέχει ἡ ἐκμάθησις τῶν γλωσσῶν τοῦλάχιστον τῶν πρωτοτύπων κειμένων τῆς Π. Δ. καὶ ἡ γνῶσις τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἀρχαίας Ἀνατολῆς, τμήμα τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ ὁ Ἰσραηλιτικὸς πολιτισμὸς. Ἡμεῖς δὲ ἐν Ἑλλάδι εἰδικώτερον ἔχομεν νὰ παλαίσωμεν κατὰ διαφόρων ἄλλων δυσχερειῶν, ὧν δὲν ἐπιθυμῶ νὰ παρασιωπήσω τὴν ἑλλειψιν ὀλοκλήρου τῆς Σημιτολογίας, ἀποσπασθὲν

τιμήμα τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ἡ ἐπιστήμη τῆς Π. Δ. Πιὰ ταῦτα εἰς τὴν σπουδὴν τῆς Π. Δ. ἀπείχετε ἀπαραιτήτως μεθ' ὅλων τῶν δυνάμεών σας νὰ ἐπιδοθῆτε. Ἄνευ γνώσεως βαθεΐας τῆς Π. Δ. εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθῆ ἠθεολόγος, διότι, ὡς καὶ ἄλλοτε ἔλεγαν, ὁ θεολόγος ὅστις εἶναι τεταγμένος ὑπ' οὐρανῶν νὰ ἐξυπηρέτησῃ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Λόγου, ἀπείκει πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἐρευνήσῃ τελείως αὐτὸν τὸν Λόγον, τὸν περιεχόμενον καὶ ἐν τῇ Π. Δ.¹⁾ Εἶναι καιρὸς πλέον τὸ παρ' ἡμῖν παραμένον παρθένον ἔδαφος τοῦ ἐξηγητικοῦ κλάδου, τῆς βίας τῆς ὅλης θεολογικῆς ἐπιστήμης, νὰ καλλιεργηθῆ. Εἰσοίωνα δὲ σημεῖον παρ' ἡμῖν ἀποτελοῦσιν ὁ πολλαπλασιασμός καὶ ἡ μέριμνα τῆς κληρώσεως τῶν ἔδοσθαι τοῦ ἐξηγητικοῦ τῆς Θεολογίας κλάδου, ἐν τῷ ὁποίῳ πάλαι ποτὲ ἀγλαοὺς ἀπέφερε καρποὺς τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα. Εἰς σὰς δ' ἐνισπύρεται, φίλοι φοιτηταί, αἰρούμενοι ὑπὲρ τὸν εὐτελεῖ ὄλισμόν τῶν ἡμερῶν ἡμῶν, τὸν ζητοῦντα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος τὴν δύναμιν νὰ καταβίβῃ, καὶ κωφεύοντες εἰς τὰς ἐπιβούλους φρονίας ἀνθρώπων φοβουμένων τὸ φῶς τῆς ἐπιστήμης νὰ ἐπιδοθῆτε μὲ θεῖον ἔρωτα, μὲ ἀκατάβλητον θέλησιν, μὲ ἀνυπέροβλητον ἐργατικότητα εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης.

Μὲ βαθεΐαν τὴν ἐκγνώσιν τοῦ ἀναλαμφανόμενου ἔργου καὶ μὲ σταθερὰν τὴν πεποίθησιν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν αὐτοῦ ἄς ἐγκαινιάσωμεν, φίλοι φοιτηταί, τὴν ἐπικοινωνίαν καὶ συνεργασίαν ἡμῶν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- J. H ä n e l: Das Erkennen Gottes bei den Schriftpropheten. Berlin 1923.
 H. S e e g e r: Die Triebkräfte des religiösen Lebens in Israel und Babylon. Tübingen 1923.
 J. H e m p e l: Gott und Mensch im Alten Testament. Stuttgart 1926.
 K. G a l l i n g: Die Erwählungstraditionen Israels. Giessen 1928.
 L. D ä r r: Religiöse Lebenswerte des Alten Testaments. Freiburg i. B. 1928.
 I. R i g e r: Die Bedeutung der Geschichte für die Verkündigung des Amos und Hosea. Giessen 1925.
 J. H e m p e l: Altes Testament und Geschichte. Göttersloh 1930.

1) Αἱ σύγχρονοι κατευθύνσεις τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Δ. Ἀθήνα 1932, σ. 29.

A. Weiser: Glaube und Geschichte im Alten Testament. Stuttgart 1931.

W. Staerk: Vorsehung und Vergeltung. Berlin 1931.

Fr. Baumgärtel: Die Eigenart der alttestamentlichen Frömmigkeit,
Schwerin 1932.

W. Eichrodt: Theologie des Alten Testaments. Teil I: Gott und Volk.
Leipzig 1933.

Παρατηρήσεις και σημειώσεις τινῶς εὐρίσκει τις καὶ εἰς τὰς διαφόρους
«θεολογίας τῆς Π. Α.».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ